

Petróczi Éva

BERNARD ADAMS. EGY BRIT MŰFORDÍTÓ
A MAGYAR HITVALLÓ IRODALOM VILÁGÁBAN

A hosszú ideje Zánkán élő, immáron brit–magyar kettős állampolgár Bernard Adamshez mostanra már tizenöt esztedős barátság fűz. Mindezt voltaképpen – puritanizmuskutatóként és anglistaként – annak köszönhetem, hogy az Irodalomtudományi Intézet *Rebakucsának* (reneszánsz és barokk kutatócsoportjának) évtizedekig hűséges tagjaként 2005-ben engem ért a megtiszteltetés, hogy Adams fordítói életművének egyik abszolút remekét, Bethlen Miklós Élete leírása magától című, csaknem hatszáz oldalas, konfesszionális erejű művének angol változatát bemutassam az *Irodalomtörténeti Közlemények* egyik azévi számában.¹ E megszábotott terjedelmű ismertetés legtöbb megállapítása mindmáig érvényes, azzal a különbséggel, hogy azóta könyvtárnyi további Bernard Adams-tolmácsolás jelent meg, illetve született, többek között Jékely *A maroszentimrei templomban* című versének fordítása. De lássuk először a Bethlen Miklós fordítás rövid elemzését:

Boldog emlékezetű Cushing professzor, akivel ifjúkoromban még több British Council és követségi rendezvényen alkalmam volt beszélgetni, a magyar irodalom örökös angol nagyköveteként derűsen tekinthet le immár az égi régiókból, mert méltó utóda támadt e földön, Bernard Adams tanár úr személyében. Méghozzá olyan utóda, aki kitüntetett energiát-figyelmet szentel annak, hogy a régi magyar irodalom remekei is elérhetővé váljanak az angol nyelvterületek olvasói számára, ne csupán a jelen és a közelmúlt szépirodalmi alkotásai. Adams kedves és közvetlen (honoris causa magyarhoz illő!) személyiségét nem akarom mitizálni, mégsem hallgathatom el: van abban valami jelkép erejű, hogy ő éppen abban a Cambridge-ben diákoskodott, ahol a 17. században számos magyar peregrinus – későbbi puritán szerzőink színe-java, köztük Medgyesi Pál is – megfordult.

Áttekintve eddigi „rég Magyaros” ténykedését, Bernard Adams fordította ezidáig többek között Apor Pétert, Szepsi Csombor Mártont, Kemény Jánost, Árva Bethlen Katát, Mikes Kelemt, 2004-ben pedig a rangos Kegan Paul Kiadó jóvoltából közkinccsé tehetette Bethlen Miklós *Élete leírása magától* című hatalmas művének átültetését. Örömcsepp az örömben, hogy világhírű kiadója (a fordító,

¹ PETRÓCZI ÉVA: The Autobiography of Miklós Bethlen, fordította Bernard ADAMS, London–New York, Bahrain, Kegan Paul, 2004, 583. L. *Irodalomtörténeti Közlemények* 109(2005/4–6), 620–622.

sajnos, már csak a kész könyvön láthatta meg a nagyon bántó és a hiábavalóság csüggesztő érzetét keltő elírást) a cím- és hátoldalon „Bethlan”-nak keresztelte át a jeles szerzőt, egy teljesen indokolatlan Balassi-képecske odabiggyesztésével toldva meg eme igencsak szarvas hibát. Egy kis humorral tekinthetjük ezt akár a jellegzetesen angol, még a tévedések síkján is továbbélő hagyománytisztelet ékes-éktelen példájának is. Szegény Bethlen Gábor ennek többszörös áldozata volt! Említsük meg itt nevének egy kora újkori elírását: a 17. században például Sir Henry Wotton, a művelt, mély hitű író-nagykövet (John Donne barátja!) és kortársai bizony egyszerűen „Betlehem”-nek titulálták szegény Gábriel fejedelmet. (Miközben ez egy walesi település neve!) De félre az ünneprontással, hiszen maga a fordító így is munkássága „legnagyobb kihívásának” (lásd a Hungarian Literature Online körkérdésére adott, erre vonatkozó válaszát) tekintette Bethlen Miklós szövegének átültetését, különösen az *Előjáró beszédet*: „A régies nyelvezet és a mondatfűzés, továbbá Bethlen szokatlan észjárása tette ezt a feladatot minden eddiginél nehezebbé számomra” – nyilatkozta Adams.

Bernard Adams angol szövege természetes, gördülékeny és egyenletes, nem kelti fordított mű benyomását, nem archaizál erőszakosan, inkább csak a szófűzés ünneplőessége, helyenkénti szándékolt körülményessége érzékelteti, hogy több száz éves szöveget ültet át. Hosszú tanári gyakorlatát sem tagadja meg, amikor gyakori lábjegyzetekkel és alapos előszóval igazítja el a csak angolul olvasókat Bethlen Miklós számukra oly távoli életének és hányattatásainak útvesztőiben, továbbá a magyar református egyháztörténet egyes kérdéseiben. Adams olyannyira verzátus magyar ügyekben, hogy Békési Andor *Mi, kálvinisták* című nevezetes művéből is idéz előszavában, Bethlen egyéniségének, nem mindennapian intenzív hitéletének mélyebb megismertetése érdekében.

Külön nyeresége a kötetnek, hogy a jeles és igényes tolmács, bár nem klasszika-filológus, „civilben” a latin nyelv kiváló értője, így valóságos bravúr a bravúrban, hogy az önéletrajz szerzőjének egyik, történetesen versíró fiához, Józsefhez intézett, eredetileg latin nyelvű költeményét is lefordította angolra:

„Oh, my dear son, whom my dear Julia bore,
She whom fair Venus, chaste Minerva too,
At one time might with jealous eye behold,
Thy verses I have seen, and much delight
It gives me youthful vigour to observe...”

Mindez a latin eredetiben így hangzik:

„O mihi chare puer, peperit quem Julia chara,
Quam vel pulchra Venus quondam vel casta Minerva
Invida palpebris potuisset cernere limis,
Pervenit ad nostros oculos tua carmine scripta
Charta, voluptas est pueriles cernere ductus.”

(Részlet, V. Windisch Éva közléséből, a prózai fordítás is az ő munkája:

„Ó, drága fiam, akit drága Júliám szült,-
 Ő az, akire akár a tiszta Minerva irigyen,
 Ferde szemmel nézhetett egykor,
 Szemeink elé került a te versekkel telírt lapod,
 Jólesik ugyan a gyermeki vonásokat vizsgálni...”)²

Bár még csak körülbelül harminc esztendeje, a tanári pályáról való végleges visszavonulása óta (ekkor még csak ötvenöt éves volt!) számít Adams főhivatású fordítónak (a magyar mellett többek között orosz alkotások rangos tolmácsolójának!), a világ hungarológusai bizonyára felfigyeltek már egyszemélyes fordítói missziójára, s a magyar irodalommal kapcsolatos, igen élvezetes és pontos tanulmányaira. Remélni merjük, hogy ihletett, gondos és igényes átültetései és egyéb munkái lassanként beépülnek a magyar nyelv és irodalom külföldi oktatásába, de akár még a mi Balassi Intézetünk programjába is. A régi magyar irodalom külföldi művelői pedig különösen hálásak lehetnek Adams tanár úrnak, hogy literatúránk távolabbi korszakait illusztráló előadásai egy részéhez az ő jóvoltából már igazán autentikus angol szövegek állhatnak rendelkezésükre.

Mielőtt rátérnék néhány – a teljesség már disszertációnyi terjedelmet igényelne – további „kálvinista” Adams-fordításra, álljon itt egy, kifejezetten e konferencia számára készült meglepetés. Mivel Bernarddal folyamatos baráti-szakmai e-maileket váltunk, a közelmúltban éppen az e dolgozatomat érintő témáról készítettem vele egy rövid interjút. Az angolban ugyan ennek nincs jelentősége, de régi barátságunkra való tekintettel magyarul a tegező forma a hiteles:³

1.) *A magyar kálvinista szerzők, többek között Szepsi Csombor és a Bethlenek, Miklós mellett Kata művének fordítása a te személyes választásodnak köszönhető, vagy egy-egy felkérésnek?*

Szepsi Csomborral Vajda Miklós, akkoriban a *New Hungarian Quarterly* főszerkesztője, még sok-sok évvel ezelőtt ismertetett meg, s felkért, hogy fordítsam le a lapnak az *Europica varietas* két fejezetét. Ezek e magyarországi angol nyelvű folyóirat 173-as és 174-es számában jelentek meg, 2004-ben. Az ő ötlete volt a teljes mű lefordítása, amelyre azonban később került sor. A Bethlen-tolmacsolások már saját választásomnak köszönhetőek, bevallom, elsősorban nem vallásos, hanem életrajzi (bár ez éppen az ő esetükben ez nem választható el igazán!) vonatkozásaik miatt. Ugyanez a helyzet II. Rákóczi Ferenc, Kemény János és Mikes Kelemen műveinek angolra fordításával is.

² BETHLEN Miklós: *Önéletírása*, kiad. V. Windisch Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955, 167–168.

³ Kérdéseimre a választ egy 2022. szeptember 22-i e-mailben kaptam meg Bernard Adamstól.

- 2.) *E munkák közül melyeknek a fordítása volt a leginkább emberpróbáló feladat – és miért?*
Nehéz erre válaszolni, hiszen annyira különböző művek. De, úgy vélem, a felsoroltak közül Bethlen Miklós „angolosítása” volt a legnehezebb feladat, a változatos tartalom és a nagyon választékos nyelvezet miatt.
- 3.) *Ki számodra a legkedvesebb a régi magyar református szerzők közül?*
Számomra Szepesi Csombor a legragyogóbb, legvonzóbb egyéniség! Bárcsak több művet írt volna!
- 4.) *Mit tanultál a 16–17. századi anglikán–kálvinista kapcsolatokról középiskolai és egyetemi éveid során?*
A középiskolában semmit. Az egyetemen már értesültem a protestáns felekezetek befolyásáról Magyarország és Erdély történelmét tekintve, de esetleges anglikán kapcsolataikról egyetlen szót sem tanultunk, az egyháztörténet, sajnos, nem szerepelt a tanrendünkben.
- 5.) *Melyik angol Bibliát használod műfordítóként? A „King James Version”-t, azaz Jakab király bibliáját, vagy más változatot? És miért?*
Természetesen Jakab királyét, hisz a régi szövegek fordításához kizárólag az illik, az teszi autentikussá az angol szöveget.
- 6.) *Számtalan elismerést, kitüntetést kaptál a magyar (igen gyakran vallásos) irodalom fordításáért. Melyek ezek, s van e köztük egyházi, vagy mind a „világiak” közé tartoznak?*
Most csak a magyarokat említem. 2017-ben enyém lett az MTA Füst Milán ösztöndíja, 2019-ben pedig az Irodalomtudományi Intézet Faludi Ferenc emlékérmé. Tehát [ezidáig, teszem hozzá! P. É.] egyházi kitüntetést még soha nem kaptam. De a művek megjelenése a legfőbb jutalom számomra.
- 7.) *Voltál-e valaha református közösségek, középiskolák, egyetemek, vagy egyszerűen gyülekezetek, például a budapesti Skót Misszió vendége? Vagy – balatoni lakosként – a Balatonalmádi Kéttanyelvű Gimnázium vendége?*
A Balatonfüredi Református Általános Iskolában jártam, ahol egyik premieren akkori új könyvedet Steinbach József püspök úr mutatta be. Az ott készült tv-tudósításban még fel is villanok, igaz, én megbújtam a szép díszterem egyik hátsó sorában... Egyszer pedig meghívott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Angliai szeptemberem gyakoribbak, az Oxford Hungarian Societytől a London University Szláv és Kelet-Európai Tudományok Intézetéig. Visszatérve Magyarországra: az nagyon jólesett, hogy a Bethlen Miklós Emlékévben az MTA Könyvtárában rendezett nagy szakmai rendezvénynek egyik megbeszült vendége lehettem.⁴
- 8.) *Hogyan reagált az angolul értő magyar és az angol olvasóközönség arra, hogy remekműű fordításaiddal visszavezeted munkáid közönségét a magyar református egyház korai századaiba?*
Attól tartok, elég csekély módon. A Te rendszeres recenzióidat, tudósításaidat nem számítva Bethlen Kata-fordításomról Gömöri György írt egy jó ismertetőt egy ausztrál egyházi lapba, Szepesi Csomboromról pedig a Daily Telegraph-ba. Panaszra még sincs okom, gyakran kapok szóbeli és e-mailes

⁴ PETRÓCZI ÉVA: A Bethlen emlékév megnyitója, *Reformátusok Lapja* 60(2016/7), 2016. február 12., 8.

elismeréseket, szakmai hivatkozásokat. Végül nagyon hálás vagyok a 2017-ben, nyolcvanadik születésnapomra megjelent, Rákóczy Anita szerkesztette kétnyelvű ünnepi kötetért, amelyet a Corvina adott ki, s amely kereskedelmi forgalomba nem került, s amelyben te három írással köszöntöttél engem.⁵

Ha már Adams tanár úr intellektuális világához Szepsi Csombor Márton áll – beszélgetésünk tanúsága szerint – a legközelebb, akkor térjünk át arra az angol nyelvű *Europica varietas*-kiadásra, amely nálunk, Magyarországon látott napvilágot, magyar tudósok, teológusok és irodalmárok számára elérhető, szerény áron megvehető, mégis elegáns kiadásban. Wendy Bracewell érzékeny és értő előszavának már az elején idézi Horatius „utile et dulce”, azaz: „használni és gyönyörködtetni” diktumát, elvárását, amely mindmáig érvényes.⁶

Amikorra Rákóczy Anitától évekkel később meghívást kaptam, hogy legyenek a már említett, mindössze nyolcvan példányban megjelent Bernard Adams születésnapj kötet egyik szerzője, készen állt a fejemben az alábbi gondolatso-

„Bernard Adams, aki aktív szolgálata éveiben egy I. Erzsébet uralkodása alatt alapított londoni gimnáziumban orosz–francia szakos tanárként dolgozott, 1991-ben, 1937-es születésű lévén, meglehetősen korán, épp a magyar, s ezen belül a régi magyar hitéleti irodalom tolmácsolása érdekében nyugdíjba ment, komoly anyagi áldozatot vállalt ezzel. [...] E művek tolmácsolásához egyébként nem elég, ha valaki jól ismeri nyelvünket: az a klasszika-filológiai háttér, azok a latin és görög nyelv bővületében eltöltött korai diákévek ugyancsak elengedhetetlenek hozzá, amelyek idegen nyelvek iránti érdeklődését – s így, közvetve – a kora újkori magyar vallásos irodalom iránti érdeklődését megalapozták. [...] Szepsi Csombor és általában a magyar vándordiákok határozottan »deákos« [a latin kultúrával átszót! P. É.] életét, világát nemcsak a veretes, de egyáltalán nem erőltetetten archaizáló szöveg segít megérteni az albióni olvasóknak, hanem a rendkívül alapos lapalji jegyzetek is, amelyekben Adams, a vérbeli tanárember nemcsak a latin és görög szövegtörödékek értelmét világosítja meg, hanem valódi hungarológiai miniesszé-jegyzetekkel segíti honfitársait. Így a nagyon mulatságos Cantabrigia-Cantuaria (Cambridge-Canterbury) névvesztés történetet, amely az én időmben a magyar–angol szakos bölcsészek egyik kedvenc részlete volt [...] Ámbár nem szabad megfedekezniük arról sem, hogy a felvidéki városka, Szepsi szülőtte, akárhol járt, voltaképpen látogatásai minden helyszínét megmagyarította (ahogy Wendy Bracewell nevezte ezt a tendenciát: *Hungarianizés*), s ezt a szándékot visszaadni már önmagában fordítói bravúr. E településnevek közül a legkedvesebbek: Kémhida (Cambridge, a magyar puritánus diákok fészke!), vagy éppen a Westmonostorra »átkeresztelt« Westminster. Ezek a Szepsi Csombor-féle névváltoztatások mind-mind azt mutatják, hogy a felvidéki szerző nem csupán az angol

⁵ RÁKÓCZY Anita (szerk.): *A Celebration of Bernard Adams on his Eighties Birthday. Bernard Adams köszöntése nyolcvanadik születésnapján*, Budapest, Corvina Kiadó, 2017.

⁶ SZEPSI CSOMBOR Márton: *Europica Varietas*, Budapest, Corvina Kiadó, 2014, 7.

élet hideg szemlélője volt, hanem igyekezett belakni a kalandos sorsa által neki juttatott élményeket. Más megfogalmazásban: egy vándorlásra igazán méltó, hívó világvándor soha nem burkolózik, burkolózhat bele (napjainkban sem!) semmiféle hamis fölénybe, ellenszenvbe, intoleranciába, vagy túlhajtott nemzeti öntudatba, hanem – Istennek tetsző módon – sehol nem azt keresi, ami más népektől elválaszt bennünket, hanem elsősorban azt, ami összeköt. Bernard Adams fordítása kiválóan érzékelteti a régi magyar szerző ezirányú nemes, Istennek tetsző szándékait, szövegének minden árnyalatát.”⁷

S most hadd kínáljak egy kis pihenőt. A *Kérux* című amerikai egyházi lap, amelynek főszerkesztőjével, James Dennison jr.-ral én ismertetem össze Adams tanár urat. Ő 2007 decemberében itt jelentetett meg egy rövidsége ellenére fordítópróbáló magyar verset, Jékely Zoltán *A marosszentimrei templomban* című remekét.

Mivel a magyar szöveget mindnyájan jól ismerjük, csak az angol fordítást közlöm itt, s az átültetés ama három pontját, amelyhez két, talán nem érdemtelen megjegyzést fűznék.

In Marosszentimre Church

Translated by Bernard S. Adams

As crumbling plasters fall upon our heads,
 Thus we the praises of dear Zion sing :
 Beneath the pews mice scurry from their nests,
 An ancient company of owls take wing.
 We in the congregation number ten,
 Eleven if we reckon in the priest,
 But when we sing, we sound a hundred men.
 Down poar the plaster and the dust:
 The battle are startled in their attic roost,
 Worm-eaten rafters weakened even more.
 Eleventh is our solitary priest,
 The twelfth among us is the Lord himself.
 And so we sing, the few that still remain
 – The Lord exacts a price from him that loves –
 And those whom wocked time from us ha taken
 Join in our psalmody beneath the floor.

[Marosszentimre is in modern Rumania (Transylvania), near Gyulafehérvár (Alba Julia) The church is an old Protestant one. Bernard S. Adams lives in Hungary.]

A marosszentimrei templom, amelyet „élő adásban” mi még csak romos korában láthattunk, mára visszanyerte teljes szépségét, s istentiszteleteket is tartanak

⁷ PETRÓCZI ÉVA: *Márton Szépsi Csombor: Europica Varietas, fordította Bernard Adams*, in: uo., 71–74.

benne. De nézzük most Bernard Adams a lehetőségek, az angol hétköznapi és szóhasználati mentalitás különbségei ellenére erőteljes, szép fordítását. Az tény és való – ezt mint angolra elég gyakran „ferdített”, mindkét nyelvben otthonos versíró mondom –, minden magyar lírai mű úgy hat a szigetország nyelvén, mintha nem a maga teljességében, hanem egy párás/jeges ablak mögül néznénk. Adams tanár úrnak nincsenek „leiterjakabjai”, teljes félrefordításai, legfeljebb olyan apró, de fontos tényeket nem ismer, amelyeket bármelyik zeneszerető és zenei alpműveltségű hazai/erdélyi gyülekezeti tag igen. A vers kezdetén például „the praises of dear Zion”-t ír, miközben sok forrásból, így Csomasz Tóth Kálmántól,⁸ tudjuk, hogy 394. számú énekünk, a „Térj magadhoz, drága Sion” nem egyszerűen „énekelt imádság”, azaz hétköznapi „praise”, hanem annak a Joachim Paulinak (1636–1708) a vigasztaló éneke, aki civilben házitanító volt, s ugyanakkor a német egyházi muzsika egyik megújítójának, Paul Gerhardtnek közeli ismerőse, talán barátja, s énekét Gerhard kisfiának halálakor vigasztalásul írta. A régi szöveget Jeszenyszky Károly újította meg 1890-ben. A pontos angol szó erre az énekszöveg-szituációra és szándéokra a consolation, esetleg a dirge, vagy a lament. Ennél azonban jóval zavaróbb (hisz a „praises” szó sem idegen e vers világától), a hatodik sor nagyon száraz, jóformán számadáskönyvbe illően tárgyilagos mondata. Ez magyarul így hangzik: „a tizenegyedik maga a pap”, angolul „Eleven if we reckon the priest”. Ami annyit tesz: „A papot is beszámítva tizenegyen.” Így elvész egy kis időre a lelkész-gyülekezet sorsközösség érzelmi ereje, amely egyébként végigvonul az egész szövegen! Azt ellenben nem róhatjuk fel a fordítónak, hogy az erdélyi népnyelv padlásra alkalmazott szavára, a „hiú”-ra nem talál más szót, mint az „attic”-et – mert ilyen szó az angolban nincs a padlásra, ahogyan a galambbúgos kapura sincs. Az egyébként harmonikusan tolmácsolt költemény vége felé – s ez az utolsó kritikai megjegyzésem – pedig ezt olvashatjuk: „The Lord exacts a price from him that loves.” Az „Azt bünteti, akit szeret az Úr”-hoz képest e hitvalló mondat első, nagyobbik fele nagyon „bankigazgatói stílusúnak” hangzik: „Az Úr behajtja annak az árát, ha szeret valakit.” Mindenesetre, a vers azért angolul így is átmegegy a rivaldán, erdélyi keresztyén sors-vers marad – s ez a lényeg, ezért vagyunk, ezért legyünk hálásak.

Mondandóm e pontján feltétlenül érdemes idéznem Benő Attila fordíthatatlanságról szóló tanulmányából:

„1. A fordíthatatlanság kérdése szinte megkerülhetelen témája minden fordításeleméleti kézikönyvnek [...] A fordíthatatlanság mellett felhozott érvek nyelvi és kulturális jelrendszerek különbözőségét, a fordítási veszteségeket, a nehezen vagy egyáltalán nem fordítható szavakat és szó szerkezeteket szokták idézni. A fordíthatatlanság melletti érvelés már önmagában egy paradox helyzetre utal, hiszen egyetlen gyakorlati emberi tevékenység lehetőségét és megvalósíthatóságát sem kérdőjelezték meg annyira, mint éppen a fordítást. A kérdés

⁸ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*, Budapest, Magyar Református Egyház, 1950, 404.

vizsgálata azért tanulságos, mert a probléma szorosan kapcsolódik a nyelvről a szépirodalmi [vagy akár hitéleti! P. É.] mű létmódjáról, hatásának forrásairól [...] és ugyanakkor jelzi a kellenél jobban általánosító gondolkodás csapdait.”⁹

Ahogy látom, Benő Attila jó néhány bölcs szava méltó és pontos védőbeszéd, frappáns válasz az angol *Marosszentimrei templomra* vonatkozó csekély számú, s mindvégig baráti megjegyzésekre!

Végül elérkeztünk Bernard Adams egyházunknak tett talán legnagyobb jelentőségű szolgálatához, amely nem más, mint a magyarul Kiss Áron gondozásában megjelent 16. századi zsinati végzésgyűjtemény két darabjának, a Debreceni-eger-völgyi Hitvallásnak, s az 1566-os tordai zsinat dokumentumainak angolra fordítása.¹⁰ Ezek közül akár az egyiknek az alapos összehasonlító elemzése két teljes szemesztert igényelne. Ráadásul, a *Reformed Confessions* című gyűjtemény sem áll rendelkezésemre, sem papíralapú, sem online formában, s James T. Dennison jr., a szerkesztő éppen most keleti missziós úton van, így nem tudtam elérni.¹¹ Arra azonban választ tudok adni, Bernard Adams miért mert erre a bízvást heroikusnak mondható feladatra vállalkozni. Szót ejtettem már arról, hogy ő egy I. Erzsébet uralkodása idején, ezt még pontosítva, egy, a mély hitű Sir Roger Cholmeley által 1565-ben alapított patinás londoni gimnáziumban tanított, amelynek jelmondata: „*Altiora in Votis*”, azaz „Magasztosabb dolgokért könyörgök”. Ez az emelkedett program Adams tanár úr esetében igazi önbeteljesítő jóslatnak bizonyult: ő ugyanis soha, semmiféle gazdasági, vagy politikai megfontolásból nem fordít talmi, efemér könyveket, pillanatnyi sikerkönyveket. Tehát: egész műfordítói pályafutása során „magasabb dolgokért könyörgött”.¹² Isten e magasztosabb dolgokból bőven juttatott neki, s hangsúlyosan sokat a 16–18. század magyarországi és erdélyi református irodalmából. Minden erőltetett szereplési kényszer nélkül, elszántan és pihenést nem ismerve dolgozik, szolgál egy kora újkori paplaknál aligha kényelmesebb és melegebb zánkai otthonában. Adjon neki sok további erő – úgy is mint jóideje már hivatalosan kettős állampolgárnak – a minden angolok és magyarok Istene, hogy ezt a nemes szolgálatot még nagyon sokáig végezhesse, mindkét népe, az angol és a magyar lelki épülésére.

⁹ BENŐ Attila: A fordíthatóság és a fordíthatatlanság kérdése. A probléma forrásai, in: Gábor Csilla – Korondi Ágnes (szerk.): *A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, I. köt., Kolozsvár, Verbum–Láthatatlan Kollégium, 2010., 9–21, 9.

¹⁰ KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi Protestáns Egylet, 1881.

¹¹ DENNISON, James T., Jr.: *Reformed Confessions of the 16th and 17th Centuries in English Translation, Volume 2. 1552–1566*, Grand Rapids Michigan, Reformed Heritage Books, 2021.

¹² PETRÓCZI Éva: A zánkai műfordító-remete – avagy a „mi angolunk”, *Nagyvilág* 60(2015/10), 1145–1149.

ABSTRACT

Éva Petrőczy: Bernard Adams, the Translator of Hungarian Calvinist Masterpieces and Documents

Bernard Adams (born in 1937) has lived for a long time now in Zánka and has a double – English-Hungarian – citizenship. At the age of 55, he gave up his leading teacher position in one of the historical grammar schools in London, and from that time on, he became an ardent “ferryboat-man” between the Hungarian and the English culture. Adams is a widely recognised and awarded translator of our greatest classical and modern writers, but his greatest and noblest effort is the excellent and philologically impeccable translation of the most important authors of the Hungarian Calvinist literature. He started his translating activity with his personal favourite, Márton Szepsi Csombor’s *Europica Varietas*, which was followed by masterpieces like the *Autobiography* of Miklós and Kata Bethlen, the *Letters* of Kelemen Mikes. The culmination of his cultural mission is the translation of some of our most important *Reformed Confessions*. In this presentation one of his lyrical bravados, the English version of Zoltán Jékely’s *In the church of Marosszentimre* will also be analysed. The somehow unusual, but necessary part of this paper is a short “built in” interview with a collegial friend of the author, in order to bring him closer to the theologians of the Hungarian Reformed Church.

Keywords: Bernard Adams, Márton Szepsi Csombor, Miklós and Kata Bethlen, “In the Church of Marosszentimre”, translation.